

MEZEY LÁSZLÓ: DEÁKSÁG ÉS EURÓPA
Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata
Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó, 282 oldal

Mezey László talányos című könyvében a 11–14. századi hazai irodalom európai gyökereit tárja fel, a kezdetektől 1350-ig tekintve át a horizontot. Az irodalmi élet ekkor – és még sokáig – szoros kapcsolatban állt, illetőleg teljesen összefonódott az iskolával, az oktatás-nevelés különféle intézményeivel. Ezért a magyar irodalom első korszakának európai forrásvidékeit feltérképező könyv – túl az irodalomtörténészeken – az iskolatörténet-tananyag-történet-tankönyvtörténet kutatói számára is új eredményeket ígér.

A szép kiállítású, bő képanyaggal, térképekkel és mutatókkal ellátott kötet tulajdonképpen két nagy részből áll.

Az első részben a kiváló szerző azt az európai műveltséget mutatja be, amellyel a 11. század elején a hazai új művelődési intézményrendszert szervezők szembetalálkoztak. Teljes, szinte hiánytalan az itt felvázolt kép, a szerző nagy érdeme az európai művelődésbeli alakulás-fejlődés fő vonulatának határozott és biztos kiemelése (I. Az antik örökség. II. Az örökség továbbadása: Bizánc és Itália. III. Az örökség újrafogalmazása: a Karoling-kultúra. IV. A Karoling-kultúra továbbadása: dómok, monostorok, iskolák).

Pedagógiai szempontból különösen szép és tanulságos a Nagy Károly-kori műveltség anyagának részletes bemutatása.

A könyv második részében kerül sor a tulajdonképpeni téma kifejtésére: milyen külföldi hatások érték az 1000-tól 1350-ig tartó időszak hazai irodalmát, milyen európai kulturális hatások befolyásolták fejlődését. Míg az első részben a fővonulat markáns rajza a jellemző, ezekben a fejezetekben inkább a részletek rajza a meggyőző, maga a fejlődési folyamat eléggé háttérben marad az olvasó előtt.

Az ezredforduló körüli kezdetektől kiindulva először az itáliai hatásokat, majd a bizánciakat, azután pedig a párizsikat részletezi a könyv (V. „Pannonia quae et Ungaria”. VI. Priscianus, Cassiodorus és a „musikos anér”. VII. Kelet és Nyugat között: Bizánc és Párizs).

A második rész következő fejezetei a kolduló szerzetesrendekkel – domonkosok, ferencesek, ágostonosok – foglalkoznak, kitekintéssel párizsi és bolognai filozófiai-teológiai és jogi oktatásukra, s ennek hazai hatásaira.

A magyar neveléstörténet számára nagy nyereség ebből a részből a Gellért-életrajz iskola-vonatkozásainak, valamint a hazai Priscianus-emléteknek remek mikroelemzése, a domonkosrendi „studium”-ok oktatási programjának plasztikus bemutatása, valamint a „magister” és a „lector” szavakkal kapcsolatos szófejtés.

A X. fejezet pedagógiai-neveléstörténeti vonatkozásai miatt a könyv második részének kiemelkedő pontja: nagyvonalú és frappáns összefoglalása a különféle hazai iskolások tananyagának (A deák és deákossága. A „clericus chori” és a „procedens”).

A kötetet záró XI. fejezet költészeti témájú („Virágok virága.” Misztika – költészet – anyanyelv).

A könyv – a fentiekből is kitűnik – szorosan kapcsolódik az iskolatörténethez, hiszen a műveltség – ezen belül az irodalmi műveltség – legközvetlenebb forrása akkor (akkor is) az iskola volt. A szerző jelentős érdeme, hogy könyvében nem maradt háttérben a korabeli konkrét hazai iskolaügy, és megfelelő hangsúlyt kapott műveltség és iskola szerves összetartozása, szoros kötődése. Határozott vonásokkal mutatta be az iskolát, mint a legfőbb műveltségforrást, jól érzékeltette műveltségteremtő és -fejlesztő funkcióját; biztos kézzel választotta fel a hazai műveltséget – irodalmi műveltséget – a hazai iskolákon keresztül érő európai hatásokat.

A szerző eddigi széleskörű és mélyreható munkásságának eredményeit gyűjtötte egybe e könyv lapjain, imponáló alaposággal dolgozva fel a régebbi és az újabb szakirodalom eddig feltárt adatait, megállapításait. A kötet értékes, gazdag összefoglalása eddigi ismereteinknek.

Új és eddig ismeretlen adalékok viszont e korszak magyar művelődéstörténetéhez, annak európai kapcsolataihoz azok a kódex-töredékek, amelyeket a Mezey László professzor vezetése alatt álló munkacsoport kutatott fel. Különös érdeklődésre tarthatnak számot ezek a kódex-maradványok, számomra a kötet legértékesebb részeit az ezekkel foglalkozó bekezdések, illetőleg az általuk reprezentált dokumentumok elemzései jelentették.

Ilyen például az a kódex-lap, amely a középkorban oly népszerű Pseudo-Dionysios „De coelesti hierarchia” című művéből való. Azt a kódexet, amelyből ez a lap megmaradt, szerzőnk szerint a XI. század közepén az esztergomi iskolában használták! Maga a kódexlap telve magiszteri glosszákkal, előadói magyarázatokkal, s ezek nemcsak a szöveg tartalmára vonatkoznak, hanem a görögből történő latin fordítás filológiai problémáira is.

De ugyanilyen figyelemreméltó a többi kódextöredék bemutatása és a hazai iskolaügy térképén való elhelyezése is.

A hallatlanul gazdag anyagú, kiváló könyv arra készíteti-kényszeríti olvasóját, hogy a szerzővel együtt medítálja át az itt tárgyalt művelődéstörténeti problémákat. S a könyv érdeme, hogy ebben az együtt-végiggondolásban az általa képviselt irodalomtörténeti szempontok szembesíthetők a pedagógia-történeti szempontokkal. A magam pedagógiatörténeti álláspontjáról nézve ugyanis a könyv elolvasása után néhány problémát másképpen látok, mint az illusztris szerző. Ezek közül csupán kettőt említek itt; egyrészt a terminológia, másrészt az „antik örökség” és a középkori műveltség-állomány kapcsolata kérdését.

A terminológiai problémák közül itt van mindjárt a címben is szereplő, a kötet alaptémáját meghatározó „*irodalmi műveltség*”-fogalom. Ez a könyvben erősen keveredik, sőt azonosul a „*műveltség*”-gel, valamint a „*tananyaggal*”, jóllehet e három alapvető fogalom sajátos-speciális jelentéstartalommal rendelkezik (illetőleg sajátos-speciális középkori jelentéstartalmuk volt). Ezeket – bár szoros kapcsolatban vannak egymással – összevegyíteni nem ajánlatos, ellenkezőleg: e három kategória egymáshoz való viszonyának tüzetes feltárása és bemutatása elengedhetetlen.

Nem segíti elő a terminológiai biztosságot, hogy az összevegyített „*műveltség*”, illetőleg „*irodalmi műveltség*” szinonimájaként szerzőnk a „*literatura*” kifejezést alkalmazza. Nem szerencsés ez a megoldás: a „*literatura*” szót a középkor nem használta, s csak a humanisták újították fel Quintilianus és más ókori szerzők nyomán (de már egy új, irodalom-központú műveltség megnevezésére). A nagyobb probléma azonban az, hogy így az „*irodalmi*” műveltség nagy, átfogó – de teljesen bizonytalan határu – keretei közé kerül a „*musica*”, a „*doctrina*”, sőt a jogtudomány, de még a hiteleshelyek oklevélkiállító szakembereinek speciális gyakorlati szakképzettsége is éppen úgy, mint a teológia és a filozófia, Aquinói Tamás és Arisztotelész: minden és mindenki, aki és ami a „*litera*”-val valamiképpen kapcsolatban állt. Érdekes és ötletes a szerző által igen gyakran említett szókapcsolat – „*a literátus literaturája*” –, de félreértést kelthet a tárgyalt századok műveltség-fogalma körül. Ily módon a korabeli műveltség belső rendszere, a tudományok rendszere aligha érzékeltethető.

A kötet másik kulcs-fogalma a *deák*. Szerzőnk – szándékának megfelelően témáját lehatárolva – a korszak „*latinus*” műveltségéről tárgyal, amelyet ekkor kizárólag a *klerikusok* birtokoltak különféle szélességben és mélységben. A könyv szóhasználata e tekintetben is igen változatos, de ez nem mindig segíti elő a világos és egyértelmű kifejtést. E *latinus* klerikus-műveltséget a szerző ugyanis *deák*-műveltségnek, *deákosság*nak is nevezi, e műveltség hordozóját pedig *deáknak*. A bonyodalmat az okozza, hogy – amint közismert – a hazai szakirodalomban Kardos Tibor 1938-beli nagy tanulmánya óta meghonosodott a „*deák*” kifejezésnek a 14–16. századra vonatkozó sajátos jelentése: világi értelmiségi férfi, akinek nincs egyetemi fokozata. Ezek a „*deákok*” a 14. század elején tűntek fel hazánkban, tehát még szerzőnk tárgyalási időszakán belül. Az ő „*deák*-műveltségük” azonban gyökeresen különbözött a 11–13. századi – szerzőnk által ugyancsak „*deák*-műveltségnek” nevezett – klerikus-literátus műveltségtől, mivel az sajátos világi-gyakorlati-praktikus irányultságú és tartalmú volt. (S nyilván jócskán eltér az előbbi két „*deák*-műveltség” tartalma attól a „*deákos* műveltség”-től, amelyet a 18–19. század fordulójának irodalmárai neveztek így.)

Azt hiszem, jobb volna meghagyni a „*deák*”, „*deák*-műveltség” szavak jelentéstartalmát a Kardos Tibor által kezdeményezett, s azóta számos szakember által részletesen kidolgozott jelentésében; vagy pedig valamiféle jelzővel megkülönböztetni az egyes korszakok *deák*-megnevezéseit.

Az első fejezetcsoporthoz központi témája az „*antik örökség*”, s az ezzel kapcsolatos gondolatSOR végiggyűrűzik az egész könyvön, szinte az utolsó oldalakig. Szerzőnkkel szemben úgy látom, hogy az antik örökség középkori jelenlétének lényege nem az ókori műveltség-anyag „receptiója”, „továbbélése”, „átgizátása”, vagy esetleges „újrafogalmazása”, hanem ennél sokkal több és minőségileg egészen más: az a kétségtelen tény, hogy a középkor – éppen az érdeklődő, majd megerősödő feudális társadalom igényei alapján – létrehozta, kifejlesztette a maga új tudományrendszerét, a maga új műveltséganyag-együttesét, s ebbe beleillesztette az ókori arsokat, s más tudományszakokat is, de

teljesen megváltoztatott tartalommal, egészen más funkcióval. (Ez egyébként minden korszakban így történt, egészen máig.)

Mezey László kitűnő könyvének egyik nagy értéke éppen az, hogy vitára ösztönzi olvasóját. Túl a benne összegyűjtött hatalmas és gazdag tudományos értékű anyagon, éppen ezzel válik a még ezután elkészítendő középkori magyar művelődéstörténet egyik alapvető bázisává.

Es amiatt, amelyről a szerző a bevezetésben így ír: könyvében bemutatta „a középkori európai civilizáció különböző megvalósulásait”, azokat, „amelyek a hazai literatura leglényegesebb összetevőit szolgáltatták. Az ő jobban és biztosabban megismerhető egészük segítségével kísérte meg azután a hazai törekvéseket értelmezni, deák műveltségünk tartalmának megismeréséhez közelebb jutni, és így az egykori Magyarország népeinek még közös irodalmát is – fő vonásaiban legalább – rekonstruálni: Hungariát Európa segítségével jobban megérteni.”

Mészáros István

DÉNES MAGDA: JOHANN FRIEDRICH HERBART PEDAGÓGIÁJA

Budapest, 1979. Tankönyvkiadó. 178 oldal

Egyetemes Neveléstörténet 40. szám

Az Egyetemes Neveléstörténet sorozat új számának megjelenését kétszeres érdeklődés előzte meg. Az immár több évtizede megindult sorozat nehezen válik teljessé, így az olvasók örömmel nyugtázzák minden újabb füzetét. Különösen áll ez az olyan kötet esetében, mint amilyen a Dénes Magdáé, aki az utoljára sok évtizeddel ezelőtt megjelent Herbart-tanulmányok után végre arra vállalkozott, hogy teljes és korszerű képét nyújtsa Herbart rendszerének.

A régebbi ilyenirányú kísérletek sorából a kötet végén közölt bibliográfia is közli a magyarországi herbartianus iskola egyik korai képviselőjének, a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium gyakorló iskolájában működő *Gockler* Lajosnak nevét, aki folyóiratcikkének keretei közt foglalkozott Herbarttal az 1910-es években. Az irodalomjegyzék még két magyar nyelvű Herbartról szóló művet említ, egy 20-as években megjelent pécsi kiadványt a matematikai oktatásnak Herbart pedagógiájában betöltött szerepéről, illetőleg egy újabb évtized múlva Finácz Ernő ismert neveléstudományi összefoglalását a XIX. század nevelési elméleteiről.

Bár a magyar nyelvű irodalom közlése – ahogy erre később utalunk – távolról sem teljes, kétségtelen, hogy újabban nem jelent meg átfogó értékelés Herbartról. Marxista megközelítéssel magyar nyelven több szerző csak érintette a témát részben didaktikai tárgyú művében, részben a német mester tanait országunkban korszerűen átplántáló Kármán Mór pedagógiájának ismertetése kapcsán.

Ilyen körülmények között nemcsak a feldolgozás módszerének és a neveléstörténeti irodalmunkban példát adó, a szerzőtől közismert filológiai pontosság miatt illeti elismerés Dénes Magdát, hanem önmagáért a vállalkozás miatt is. Hiányt pótló, régóta várt írással gazdagodott egyetemes neveléstörténeti irodalmunk, hiszen az elmúlt évtizedben nemcsak a didaktikai elmélet és Kármán Mór helyének kijelölése kapcsán kellett állást foglalnunk a herbartizmust illetően, hanem iskoláink gyakorlati oktató-nevelő munkájának megítélésében is szembekerültünk azzal a kérdéssel, mennyiben találhatók abban ma is a múlt század neveléstudományi elméletét és gyakorlatát – mondjuk ki bátran – legmélyebben befolyásoló herbarti irányzat hatásai.

Ha Dénes Magda könyve arra a kérdésre nem is ad „egyenest” választ, hasznos tájékoztatást és biztos eligazítást nyújt a herbarti irányzatról. Teszi ezt annál megnyugtatóbban, mivel a német mester pedagógiáját széleskörű, a filozófiát, a pszichológiát és az etikát is felölelő rendszerben mutatja be.

A kötet első fejezete végigkíséri Herbart életútját, kiemelve érdeklődési köréből a pedagógiai műveiben később nyomot hagyó jellemzőket (pl. hajlamát a természettudományos egzaktságra, Kant és Fichte hatását, de egyben az utóbbi szubjektív idealizmusával szemben az önálló útkeresés vágyát stb.). A Jénában folytatott egyetemi tanulmányok után a Svájcban magánnevelőként eltöltött években különösen jól mutatkozott meg későbbi elméleti fejtegetéseinek két jellemzője, a nevelő oktatás gondolata és a pusztán a külső rendre szoktató fegyelmezés helyett a sokoldalú érdeklődés jelentőségének kidomborítása. Jól párosult nevelői gyakorlatában a gyermek iránt érzett szeretet azzal a törek-